

DEVLET KURUCUSU ATATÜRK

İSMET İNÖNÜ

“Türk Tarih Kurumu”muzun Büyük Atatürk için tertiplediği konferans serilerinden birincisini benim konferansıyla açmayı tensip etmesini âlicenap bir teveccüh sayıyorum. Sayın Türk Tarih Kurumu Başkanımızın Genel Müdürle beraber lütfettikleri dâveti eksiklerime bakmaksızın cesaretle kabul ettim, o vazife ile huzurunuzdayım.

Sayın Başkanımıza teşekkür ödevimi yerine getirdikten sonra başlayacağım.

Atatürk'ün bütün hayatında askerî kudretini, kumandan olarak büyük değerini dikkatle takip etmişimdir ve büyük bir kumandanın bilgi olarak ve karakter olarak vasıflarını Atatürk'te daima bulmuşumdur. Muharebelerde ve harita başında Atatürk'ün büyük kumandan olarak müdahalelerini, icraatını muhtelif vesilelerle dile getirmişimdir; anladığım ve duyduğum gibi. Bunun gibi, Atatürk'ün büyük kumandan olarak vasıflarını takdir ettiğim gibi, siyasî kudretini, siyasî vasıflarını kumandanlığının da üstünde gördüğümü daima belirtmiştim. Bu kanaatle bu konferansa başlıyorum. Atatürk'ün bugün size kumandan olarak büyük vasıflarını, memlekete büyük tesirlerini ve hizmetlerini dile getirmeyeceğim, devlet kurucusu olarak siyasî vasıflarını anlatmağa çalışacağım.

Mondros mütarekesinden başlıyorum. Mondros mütarekesi yapıldığı zaman İstanbul'daydım. Ben, muharebeden hasta olarak dönmüştüm ve az bir müddet sonra Harbiye Nezareti Müsteşarı olmuşum. O esnada Mondros Mütarekesi yapılmıştı. Bulduğum vazifede mütareke ile görevli olanlar, müzakerelerden haber verenler ve haber alanlar bizim çalışma ortamımızın tamamıyla dışındaydı. Bize Mondros mütarekesi hiç bir suretle gelmez ve anlatılmazdı. Yalnız bir heyet gitmişti ve Mondros mütarekesi yapılmıştı. Bu, İstanbul muhitinde ilkönce olumlu bir tesir yaptı. Muharebenin büyük yenilgiyle bitmiş olmasına karşı, ilgili devletler içinde Türklerin en insafsız muamele görenlerinden biri olmadığı, olmayacağı, aksine Türk devletiyle dostluğa önem veren bir anlayışın tatbikatını

göreceğimiz zannı yaygın idi. Atatürk bu esnada Yıldırım Ordularının başında bulunuyordu. Mütarekeyi O, cephe kumandanı olarak muharebe meydanında öğrendi. O zaman hatırladığıma göre ve sonradan kendisinden dinlediğime göre, mütareke hakkında ilk şüpheleri gösteren Atatürk olmuştur. Mütareke tebliği bizim ordulara yapıldığı gibi, karşımızda bulunan ordulara da yapılmış olduğu için, yahut olacağı için, kumandanların mütareke tatbikatında pek teklifsiz ve taahhütsüz hareket ettiklerinden Atatürk ilk andan itibaren şikâyetçi olmuştu. O'nun şikâyetini, İstanbul'daki idare daha ziyade biraz güç beğenen mizacının tabiatına hamlederek zaman ile mütarekenin hafifliği umumî efkârda iyice anlaşılacaktır ümidi korunuyordu. Böyle başladı mütareke ve bir müddet sonra Atatürk, mütareke tatbikatı şikâyetleri içinde kendisi barınamaz hale geldi ve cepheden ayrıldı, istifa etti. İstifa edip ayrılmasını zaten İstanbul hükümeti de o zamanki siyasî şartlar için bir kolaylık farzetti. Atatürk kendisiyle İstanbul'daki hükümetler arasında mütareke ile gelen meseleleri değerlendirmekte farklı düşünen bir zihniyet olarak ilk ânda vaziyet almış oluyordu; bu durumda İstanbul'a geldi. Atatürk, mütareke ile teşekkül eden, mütarekeden evvel ve mütareke esnasında işbaşında bulunan hükümette vazife almak arzusunda idi. Zannediyorum bunu istemişti de (o zamanki sadrazamdan). Bunu arzu ediyordu. Kendisine münasip bir dille hükümetin teşekkül ettiği bildirilmiş, bu ortam içinde Atatürk İstanbul'a gelmiştir. Atatürk İstanbul'a geliştinden tekrar Anadolu'ya vazife alarak dönüşüne kadar (19 Mayısı hesap ederseniz, 31 Ekimden sonra mütareke yapıldığını düşünürseniz, 6 ay kadar bir müddet geçmiş olacaktır en çok); bu altı ay İstanbul'da bulunduğu zamanda sorumlu bir adam gibi siyasî hayat içinde çok engin ve faal bir çalışmaya girmiştir. Herkesle temas eder, dost düşman her muhite girer. Yapılacak, yapılan işler, gelecek işler ve kurtulmak için, kurtarmak için neler yapmak lâzım, taraftarları ile aleyhtarları ile her birisi ile uzun münakaşalar içinde vakit geçirirdi. Böyle bir hayat yaşadı.

Yeni sorumlularla tanışmaya ehemmiyet veriyordu. Hükümet kısa bir zamanda değişti ve o zamana kadar muhalefette kalmış olan Hürriyet ve İtilâf Fırkasının sorumluları hükümet başına geldiler ve doğrudan doğruya o fırkanın başlıca temsilcisi olan Damat, sadrazam olarak hükümete geldi. O zaman da Atatürk, o hükümetin ricali ile tanışmak için, meseleleri görüşmek için hiç bir fir-

satı kaçırmamıştır. Bu görüşmeler içinde, memleketi idare etmekte olan ve gelecek meseleleri karşılayacak olan siyaset adamlarının ne çapta olduklarına teşhis koymaya önem veriyordu. Ümitli konuşmazdı. Konuştuğumuz zamanlar ümitli konuşmazdı; güçlüklerle başa çıkacak çapta olmadıklarından üzüldü; karakterlerini ve geçmiş itiyatlarını mübalâğa ile değerlendirir; onların duygularına, acılarına nüfuz eder; geçirdikleri ayrılık devirlerinin tesirlerine kapılmalarından şikâyet ederdi. O zaman memleketin siyasi vaziyeti, gittikçe gerginleşen (iç politika olarak) bir seyir takip ediyordu. İttihatçılar hükümette iken Hürriyet ve İtilâf'çılarla çok keskin ayrılmış bir halde idiler. Muhalefette bulunanlar, İttihad ve Terakki'nin büyük bir yenilgisi ile işbaşına geldikten sonra, ilk iş olarak bütün çektikleri sıkıntı devirlerinin öcünü almak yoluna girmişlerdi; öyle görünüyorlardı. Atatürk bunların içinde bir tarafı tutmaksızın, hâdiselere doğru teşhis koymaya ve hâdiselere doğru teşhis koydurmaya çalışmıştır.

Bu müddet esnasında Atatürk orduda idi. Muharebelerden çok kesin tecrübeler geçirmiş, askerî itibarı, askerî vasıfları hiç bir tereddüt ve münakaşa götürmeyen yüksek bir seviye taşıyordu. O salâhiyetle her muhite girebiliyor, herkesle konuşuyordu. Siyasi bir kudretle çalışmak ihtimali azaldıkça, orduda tekrar bir vazife alarak memleket işlerine resmî bir surette karışmağa hevesli oldu. Bu nasıl olacak, bunu bilmeye imkân yoktu. Siyaset sahasında tecrübe etti; mümkün olmadı. Ondan sonra vazifersiz olarak İstanbul'da uğraştığı zaman, ne surette resmî bir vaziyete gireceğini kendisi de tahmin etmiyordu.

Son zamanlarda Atatürk için böyle bir fırsat çıktı. Kendisini Üçüncü Ordu Kumandanı yapmak için İstanbul Hükümeti ciddi bir ihtiyaç hissetti. Zannediyorum ki o zamanlar, bir defa dış siyaset çok gergin bir hale geldi. Nihayet Mayıs ortasında Yunanlılar İzmir'e çıkmışlardı. İşgalin bir kaç gün evveline kadar ahval her tarafta ümitsiz görünüyordu. Bu müddet esnasında, Anadolu içinde karışıklık, asayişsizlik olacak ve sulh şartları bir de bu yüzden son derece ağır ve memleket için fena hale gelecek endişesi yaygın idi. Hükümet bu tesirlerin altında kalmış olacaktır. Tahmin ettiğime göre, Atatürk'ü dostları vasıtasıyla uzaktan gıyaben tanıyanlar, hükümet içinde nüfuzlu olan arkadaşları üzerinde de tesir yapmışlardır. Bilhassa İçişleri Bakanı olan zatın (o zamanki zatın), Atatürk'ün bu

Üçüncü Orduya tayininde taraftar olduğu söylenmiştir. O da, bir ucundan zannediyorum rahmetli General Ali Fuat Cebesoy'la münasebette idi. Mehmet Ali Bey isminde bir zat olduğunu sanıyorum.

Atatürk'e Üçüncü Ordu Kumandanlığını bu şartlar içinde, teklif ettiler. Üçüncü Ordu Kumandanı olacak, memleketin şarktaki ordusunu, ordu içindeki büyük nüfuzu ile idare edecek; böylece Karadeniz sahilinde ve şark havalisinde emniyetli, hem askerî bakımdan, hem asayiş bakımından emniyetli bir destek temin olunacak. Bu arzu ile kendisini intihap ettiler. İntihap edilir edilmez, Atatürk, vazifesinde muvaffak olmak için, memleketin şartlarına göre (askerî vaziyetle siyasî ve dahilî politika vaziyeti birbiri içine girmiş dolaşık bir haldedir) Ordu Müfettişi olarak icabında geniş bir bölgede valiler ile de muhabere etmek salâhiyeti lâzım olduğunu hükümete anlatmaya çalıştı. Birkaç gün de onunla uğraştı ve nihayet Yunanlıların İzmir'e girmesi havadisi 15 Mayıs'ta meydana çıktıktan sonra, kendisi daha ziyade imkânlar sağlamak için müzakereyi uzatmaktan sarfınazar etti, hükümet de bir ân evvel onu dışarı göndermek istedi. Şimdi artık bir an önce Anadolu'ya geçmeyi lüzumlu görüyordu ve kendisine böyle bir ihtiyaç duyulunca orada çalışması için lâzım olan şartları süratle sağlayarak gitmek fikrine kapıldı. Bunların hepsini gözönüne alarak memleketin içinde bulunduğu güç şartların getireceği ihtimallere karşı mümkün olduğu kadar kendisini teçhiz etmek, hazırlamak fikri, onda ilk andan itibaren işliyordu, diye kabul etmek lâzımdır.

Samsun'a 19 Mayıs'ta çıktı. Çıktığı andan itibaren memleketin kurtuluşu için bir mücadeleye atılmış, fırsat bulmuş, geniş, serbest bir saha elde etmiş insan gibi, dilini açtı ve herkesi uyarmaya başladı. Tehlikelerden bahsediyordu, her tarafa düşmanların insafsız olduğundan bahsediyordu. Bu şartla Samsun'da konuşmaya başlayarak yürüdü ve Samsun'da hareketin başladığından itibaren de İstanbul Hükümeti ve İtilâf çevreleri, intihap ettikleri zatın hareketlerinin başka mânalar taşıdığından şüphe etmeye başladılar. Sonra bana hikâye ettiklerine göre, Samsun'da otomobillerine benzin tedarik etmekte bile müşkülât gösterdiler; Atatürk nerede ne buldu ise onunla hareket etti; Amasya'ya geldi; Amasya'da tekrar halkla, memleketin ileri gelenleriyle görüşüyordu; ümitle kendisini karşılayanlara her ümidi veriyordu. Ama herkesin zannettiği gibi, önümüzde kolay şartlar ve düşmanlarda insaf, hak veya adalet gibi hisler yoktu...

İçinde bulunduğumuz yerlerde Rumlar, Ermeniler faaliyettedirler; bunlardan ümit beklemek doğru olmayacağını açıkça telkin ediyordu. Sivas'a gelinceye kadar epey zaman geçti. Sivas'ta kendi üzerinde ve muhaberelelerinden dolayı o kadar çok şüphe hasıl oluyor ki, Atatürk, Tokat'tan geçip Sivas'a geliyor, bu haber duyulunca Sivas'ta vilâyet idaresi, Vali Paşa, sorumlular, emniyet memurları, diğer sivil memurlar, toplantı halinde nasıl hareket edeceklerini, Atatürk'le nasıl münasebette bulunacaklarını müzakere etmeye başladılar. İyi münasebet kuralım, şöyle karşılayalım, veya böyle davranalım diye türlü fikirler; İstanbul Hükümetinden aldıkları şüphe verici talimatlara uygun olsun, büyük bir kumandan olarak geliyor ve görünüşe göre çok azimli de gelmiş. Dilini de tutmaz görünüyor. Onunla da ilk ânda çatışacak bir vaziyet hasıl olmasın, onu da idare edelim, endişesi içinde toplanmış olarak vilâyet erkânı bir karar vermeden konuşurlarken içeriye bir emir adamı girer; "Mustafa Kemal geliyor, Sivas'a yakın gelmiş" der. Hep birden münakaşaya geçerler, ne yapalım derler, istikbal edelim, derler. İstikbale karar verelim derler, vali paşa başta olarak dışarı çıkarlar.

Bu bana Atatürk'ün bizzat anlattığı hikâyedir. Hakikaten dışarı çıkarlar, yarım saat evvel vilâyet konağında onun gelişini nasıl idare edeceklerini heyecan ile düşünen insanlar değil, hasretle onun gelişini bekleyen insanlarmış gibi güzel sözlerle birbirlerine kavuşurlar. Vali Paşayı yanına alır, biraz özür dilemek ister, onu yanına alır, beraber gelirler ve orada kalırlar, orada toplanırlar; ondan sonra bir an evvel ordu merkezine giderler, orada bir takım muhavereler oluyor; kalacak mı, geri mi çağırılacak, kimsenin bildiği yok. Bu ihtimaller içinde, orada oyalanmaksızın Erzurum üzerine yürürler. Erzurum'a gelmesi Temmuz bulur. Erzurum'a geldiği zaman ilk konuşmalarından sonra kendisinin ordu Müfettişliğinden alındığını öğrenir. Kolordu Kumandanına da, vilâyete de tebligat yapılmış. Bunu, geldikten sonra mı, gelmekte olduğuna kesin kanaat geldikten sonra mı, şu anda takdir edemiyorum, öğrenince istifaya karar verir kendisi. Ordudan istifa eder, İstanbul'da Harbiye Nezaretine, sivil makamata, hepsine istifa ettiğini, bundan sonra milletin içinde bir ferd-i millet olarak çalışacağını söyler. Burada istifa etmesi, şimdiye kadar bir buçuk aydan fazla bir zaman zarfında Şarkta, Anadolu'da çalışmalarının kendisine temin ettiği mevki; Şarkta zaten zihinlerin Yunan işgalinden sonra, Ermeni emellerinden dolayı çok gergin bulunduğu

bir muhit vardır. O muhit içinde, kendisinin ordu başından ayrılmış olması büyük bir hüznü yaratmıştır. Başka çare yok. Ordu başında durması mümkün değil; ama ordudan ayrılmış olduğu halde, kendi içlerinde bir evlâtlarıymış gibi büyük bir itibar ile muamele görür. Başta Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa büyük bir gösterişle, tam bir sadakatla bütün ordu erkânını yanına toplayarak Erzurum içinde Atatürk'ün bulunduğu karargâha doğru Kolordu Karargâhından gelir. Herkes, ne için geliyor, onun merakı içindeyken, gelir askerce selâm verir. "Kolordu emrinizdedir. Ordu kumandanı olduğunuz zaman hâkimiyetiniz ne ise, bizim size karşı borçlarımız ne idiye, aynı surette itaatimiz devam ediyor, emir neferleriniz, vasıtalarımız, yerleriniz, hepsi Ordu Kumandanı olduğunuz zaman gibi emrinizdedir" tarzında geniş, mutlak bir teslimiyet ve itaat gösterir. Atatürk bunu bana kendisi anlatmıştır. Buraya (Ankara'ya) geldiği zaman çok minnetle bahsediyordu. Bu tarzda ordudan ayrılır, bu günler Erzurum'da bir kongre yapılmak isteniyor. Daha ziyade Şark vilâyetlerinin mukadderatını düşünecek bir kongre mahiyetinde olarak düşünülüyor. Atatürk'ü ilgilendiriyorlar, kendisi bu kongrenin içine giriyor, bu kongrenin tertipçisi, başı oluyor, bu kongreyi başarı ile nihayete erdiriyor; Şarkta ilk siyasî kongrede, beraberlik temin edilmiş oluyor.

Bunun bir özel ehemmiyeti vardır. Erzurum ve etrafı, mütareke şartları ile Vilâyatı Şarkıye iade olunduktan sonra Ermeni taşkınlıkları ile, zaten huzursuz bir haldedir; ergeç tutuşmaya karar vermiş bir halk zihniyeti vardır. Atatürk bunların başında, o zihniyetin temsilcisi halinde bu kongreyi idare ediyor.

Şimdi Atatürk o zamana kadar ordu kumandanı olarak ve bir seneden beri, takriben bir seneden beri, İstanbul'da bir siyasî mevkide faydalar olabilir mi şartlarını aramakla meşgul iken ve bir resmî vazife yetkisi ile memleketin kurtuluşuna daha faydalı olacak zihniyeti hâkim iken, birden her türlü resmî imkânlardan ayrılmış olarak tam kendi tabiriyle bir ferd-i millet gibi, bir vatandaş gibi, memleketin mukadderatı ile ve halk ile karşı karşıya, yalnız başına tehlikelerle karşı karşıya gelmiş bulunuyor. Bu andan itibaren Atatürk bir sivil önder olarak bir memleketin kurtuluşunu idare etmek durumuna geçmiştir. Burada Erzurum Kongresini bitirdikten sonra (23 Temmuz 1919 da oluyor), Sivas'a gidiyor, Sivas'ta gene bir kongre ihtiyacını duyuyor. Orada Eylül başları için bir kongre tertip ediyorlar.

Bu kongre bütün memleket için yapılıyor. Sivas'ta buldukları zaman iktidardan ayrılmış, azledilmiş bir insan olduğu halde bütün bu bir buçuk ay zarfında seyahatleriyle ordu içinde, halk içinde yaptığı temaslarla bir sivil otorite haline gelmiş oluyor. Orada kendisine, kongre için (düşünmeli ki hükümet başında Damat hükümeti var), orada kongre için resmî mektebin salonunu verebiliyorlar. Sivas kongresi neticeleri daha önemlidir. Bütün memlekette mücadeleyi idare etmek bakımından ve Atatürk'ün devlet idaresi için geniş bir otoriteyi fiilen elde etmesi bakımından.

Sivas kongresi şu zamanda yapılıyor: Memleket müdafaası için dört tarafta teşekkül etmiş olan Kuvay-ı Milliye'nin birbiriyle irtibatları yoktur. Teşkilât Trakya'da vardır, Şarkta vardır, Garbın muhtelif yerlerinde vardır, Fransız hududunda vardır. Birbirinden ayrı teşkilât halindedirler. Atatürk, Sivas Kongresinde "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adında bütün bu müdafaa teşkilâtlarını, kendi murahhasları vasıtasıyla beraber karar vermiş olarak, bir araya getiriyor. Adamlar buraya geldikleri zaman salâhiyetleri (bu kadar meseleleri düşünmüş olarak) salâhiyetleri mevzuu-bahis değil, var mıdır yok mudur? Bütün bunları düşünmeli. Cemiyetin idaresi ve bir devlet halinde salâhiyet sahibi olarak işi yürütmek düşüncesi ve kudreti bir insanda ne kadar kemal sahibi olmalı ki, ilk iş olarak bütün bu dağınık kuvvetleri bir yere toplamak lâzım, bunu düşünüyor, hepsi karar veriyorlar ve kararı tebliğ ediyorlar. Herkes zaten öyle düşünüyormuş gibi her taraftaki müdafaa teşkilâtı, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin birleşmesi ile bir yerde toplanmış oluyor. Bu hale getiriyor. Dahası var, bir de Heyeti Temsiliye seçiyorlar, bu Heyeti Temsiliye bütün memleket için seçiliyor ve bu Heyeti Temsiliye Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin idaresine, ve memleket her taraftan muharebe halinde, mücadele halinde olduğu için, memleketin her tarafında millî mücadelenin idaresini Heyeti Temsiliye başında bulunan Atatürk'ün eline, milletin kararı ile, bir konferansın kararı ile, her taraftan gelmiş adamların kararı ile verilmiş oluyor ve otoriteyi alıyor.

Bu şekilde hâdiselere bakıldığı zaman, sivil bir kılavuz ve önder olarak büyük bir mücadeleyi ilk andan itibaren bir devlet başında gibi düşünüp teşkilâtlandırmak kuvveti kendiliğinden meydana çıkar.

Bütün bu hâdiseler İstanbul'da Damat Ferit hükümetinin değişmesine sebep oluyor. Yeni hükümet ilk iş olarak Anadolu ve Rumeli

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanı olan Heyeti Temsiliye Reisiyle temasa gelmeye karar veriyor. Ali Rıza Paşa Hükümeti, kendi Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı memur ediyor, Atatürk'le aralarında mülakat tertip ediyorlar, Amasya'da görüşüyorlar.

Salih Paşa hükümetiyle, Salih Paşa'yla Amasya'da bir kaç gün, zannedirim iki üç gün görüşüyorlar, protokollar yapıyorlar; bir kısmını imza ediyorlar, bir kısmı mahrem kalmak üzere imza edilmesin diyorlar. İmza ettikleri de, imza etmedikleri de önemlidir; resmen padişahın, saltanatın salâhiyet sahibi hükümetinin murahhası ile Anadolu'da Heyeti Temsiliye Başkanı, haricî ve dahilî memleketin bütün mesaleleri üzerinde müzakere yapıyor ve kararlar alınıyor.

Konuşulmıyan, ilân olunmıyan, imza edilmeyen kararlar için de, gelecek günlerde murahhas heyetler nasıl olacak, gelecek günlerde memleketin müdafaası ve büyük tehlikeler karşısında idaresi nasıl olacak, buna ait hükümler var. Bir tarafta İstanbul hükümetinin vekili olan zat bunları hükümete aktaracağını söylüyor; bir taraftan da kendisi Anadolu'da onları tatbik ettireceğini söylüyor. Otorite sahibi, elinde kudretleri olan bir devlet reisi gibi taahhütler alıyor ve taahhütler veriyor. Bunun neticeleri de tabii çok olumlu ve tesirli olmuştur. Fiilen Anadolu'da askerî mücadele ve sivil idare üzerinde. Askerî idare doğrudan doğruya kumandanlıklarla işbirliği sebebiyle daha çok yürüyor. Sivil idare türlü vasıtalara tesir ederek her taraftaki sivil memurların mukavemetleri, idareleri, anlayışları nisbetinde yürüyor. Bir Heyeti Temsiliye'den alacakları emirleri tam bir dikkatle yapmak sorumluluğu hiç kimsede yok. Ama herkes hali idare etmek, istikbali düşünmek kaygıları içinde bir dereceye kadar Heyeti Temsiliye Başkanı'nın tesiri altında kendilerini hissediyorlar.

Atatürk, Salih Paşa görüşmesinden sonra 27 Aralık'ta Ankara'ya geliyor. Salih Paşa ile görüşülen şeylerden birisi, seçim yapılmasıdır. İlk Meclis dağıtılmıştır, Padişah tarafından. Şimdi memleketin içinde bulunduğu şartlara göre, Meclisi, Millet Meclisini toplamak lâzım olduğuna beraber karar veriyorlar. Salih Paşa ihtiyacı İstanbul'a götürecektir; daha fazlası var. O, "Meclisin İstanbul'da toplanması tehlikelidir, onu Anadolu'da toplamak lâzımdır". Bunu da münakaşa ediyorlar. Salih Paşa bunu taahhüt ediyor, "kendi şahsım namına" diyor. "Yalnız bunu hükümete nakledeceğim, ne yapacaklarını, ne karar vereceklerini tayin edemem, ama ben anlıyorum" diyor "bu sebebi". Meclisi Anadolu'da yapmak lâzımdır, diyor. O gittikten

sonra hakikaten seçim kararını veriyor İstanbul hükümeti. Anadolu'da Ankara'da bulunduğu zaman seçimlerin yapılması için her tarafta memleket uyarılıyor. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, seçimlerde ilerici ve propaganda yapıcı başlıca unsur olarak çalışıyor. Meclis, büyük çoğunlukla, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı'nın taraflısı olarak seçiliyor. İstanbul'a gönderiliyor. Bu gidenlerin hepsi mümkün olduğu kadar hepsi Ankara'dan geçerdiler ve bunların hepsine Atatürk telkinlerini söylediler. Atatürk Sivas Kongresinde kabul edilmiş olan sulh esaslarını, ondan sonra Meclisin Anadolu'da toplanması fikrini hemen hepsi ile münakaşa etmiştir. "Çalışırız" derler, mebuslar giderler. Sonra Atatürk İstanbul'da Meclisin, İstanbul'da Mebusan Meclisinin teşkil edeceği siyasi grubun Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu olmasına ehemmiyet veriyordu. Bir de bunu telkin ediyor.

Meclis bir müddet çalıştıktan sonra nihayet dağıldı, dağıtıldı İtilâf Devletleri tarafından. Onun içinde bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başlıca üyelerinin, Rauf Bey'den başlayarak bilinen şahsiyetlerin hemen hepsi toplandı, dışarı, Malta'ya götürüldü, hapsedildi. Ağır bir dehşet havası içinde İstanbul'un işgali ilân olundu.

İstanbul'daki Meclis'te, Meclis'in Anadolu'da toplanması fikri yürümedi, yürüyemedi. O zamanki, umumî anlayışa, siyasi anlayışa göre, İstanbul politikacılarının içinde buldukları tehlike hissini değerlendirilmesi şu şekilde idi. İstanbul'dan çıkmak, Meclis'in İstanbul'dan çıkması, Türklerin İstanbul'dan vazgeçmesi demek olur. Halbuki tüm İslâm âlemine karşı, İtilâf Devletleri İstanbul'u Türklerin elinden almak gibi bir harekete teşebbüs edemezler, İslâm âlemi buna imkân vermez. İstanbul'da Türkler böyle düşünüyor, güya diğer İslâm memleketleri de böyle düşünüyorlar. Ama biz kendi elimizle Meclisi İstanbul'dan dışarı çıkardığımız zaman İstanbul'la alâkamızı kesmiş ve bunu düşmanlara teslim etmiş oluruz. Bu kadar büyük bir mesuliyeti, tehlikeyi kimse göze alamaz. Onun için İstanbul'da sonuna kadar tutunalım duralım. İyi niyetlilerini, iyi düşünenlerini söylüyorum. Bu niyette olanlar İstanbul üzerinde bir görüşmeyi, böyle Anadolu'ya gitme tarzında bir muamele yapmayı tasvip etmiyorlardı, etmezlerdi. İstanbul'un işgali üzerine, şimdi şunu söyleyeyim. Atatürk İstanbul Meclisinden Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti grubu kurulsun dedi, bunu yapamadılar, Felâhı Vatan grubu yap-

tılar. Atatürk İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulsun ve Meclis Başkanlığına da kendisini seçsinler isterdi. Bunu da arzu ederdi, bundan tabii büsbütün gözleri korkmuştur. İşgal olunca Atatürk, Meclis Reisi olmadığı halde, Heyet-i Temsiliye Reisi sıfatı ile, Millet Meclisinin bir ân evvel Anadolu'da toplanmasını kendi iradesiyle memlekete ilân etmiştir. İstanbul'da düşman taarruzuna uğramış bir meclis dağıtılmıştır, millet kendi haklarını muhafaza etmek için talihini, derdini görüşmeye, karar vermeye mecburdur. Oradan kurtulanlar gelecek, gerisinde Millet Meclisinin eksigi şu tarzda tamamlanacaktır. Kumandanlar çalışsın, ilân olunsun, millet meclisi toplansın, demiş ve millet bunu pek tabii görmüş, her tarafta millet meclisi seçimine geçilmiş ve millet meclisi kurulmuştur. 23 Nisan'da bunların hepsi buraya geldiler. Bunun adı ne olacaktır? Uzun boylu görüşüldükten sonra İstanbul Meclisi olmayacaktır bu, büsbütün başka anlamda heybetli bir meclis olacaktır; en güzel isim olarak "Büyük Millet Meclisi" bulundu, adı verildi. Büyük Millet Meclisi olarak kuruldu.

Anlaşıldı ki Atatürk Millet Meclisi er geç gelecek, toplanacak, nasıl işe başlayacak, nasıl yapacak, bunların hepsini düşünmüş, zihninde hazırlamıştır.

Daha evvelce düşünülen ve alınması gereken bütün tedbirleri almış olarak, hazırlanmış olduğuna misal olarak her teşebbüste her tarih safhasında örnek bulunabilir.

Gayet tabii şekilde Büyük Millet Meclisi toplandı, Atatürk nutkunu söyledi ve ilk kararları aldılar. Meclisin meşruiyetine kim dil uzatırsa ve kim Meclisi tanımazsa hareketin kanunî müeyyidelere bağlanması ilk kararlardan ve icraattandır. Böyle bir düzen kuruldu, B. M. Meclisi, Vahdet-i Kuva meselesi de o andan itibaren meydana çıkmıştır. Padişah dışarıda. O zamana kadar bir iktidar nereden kuvvet alır ve kimden alınan yetkilerle çalışır, bunların hepsinin usulleri bellidir; yetkiler dinî hükümlerden gelir, kanunî hükümlerden gelir, padişahın salâhiyetinden, geleneklerden gelir, bunların hepsinin üzerinde bir başka şey, "hâkimiyet kayıtsız şartsız millettir", millet kendi işlerini kendisi görür, tek kuvvet, tek başına kuvvet, her kuvvet mecliste olduğu için kanun yaptığı gibi memleketi de idare eder. Herkes idare edemeyeceği için vekiller tayin eder. Ve her vekili de ayrı tayin eder, memnun olduğu müddetçe tutar, memnun olmadığı zaman bırakır. Bu tarzda Vahdet-i Kuva'ya müs-

tenit bir milletin kayıtsız şartsız hâkimiyeti esası içinde meclisin her meseleyi kendisi halletmesi şartlarında B. M. Meclisi çalışmaya başladı. Bunun nasıl cendere olduğunu tecrübeler gösterdiği gibi, her memleket tarihinde böyle tecrübeler geçirmiştir. O zaman söylerlerdi bize, bu usul yabancılarla temas ettiğimiz vakit, devam edebilir mi, devam edecek midir, hiç şikâyetimiz yok derdik, biz. Pek güzel devam ediyor ve her işimizi de pek güzel görüyoruz. Vergi almaktan, asker almaktan, diğer devletlerle temasa geçmek ve memleketi müdafaa etmeye kadar memleketin her ihtiyacını isabetli tedbirlerle yerine getiriyoruz kanaatindeydik, bunu açıkca ve inançla söyledik. Yabancılarla da böyle söyledik. Şüphe gösterirlerdi, biz yürekten iman ile müdafaa ederdik.

Bundan sonra tekrar İstanbul Hükümeti büyük bir faaliyete geçti. İstanbul'un işgali, Meclisin dağıtılması, bu darbeler Yunan işgali darbesi içinde zaten müdafaa kuvveti uyandığı kadar ümitsizliğe düşenler de çok olduğu için yeni bir darbe ile Anadolu'da milletin duyguları geniş ölçüde sarsılacaktır, tahmin olunuyordu. Bu sarsılış duygularını bir de harb neticeleriyle tamamlamak mümkün görünüyordu, İtilâf Devletleri'nce ve İstanbul Hükümeti'nce. Onun için İstanbul Hükümeti B. M. Meclisi idaresine karşı hakikî bir sefer açtı. Bu sefer iç isyanlar şeklinde meydana çıkmıştır. Her tarafta bir takım isyanlar çıkıyordu. İstanbul Hükümeti'yle, yabancılarla teması olan bölgelerde bu isyanlar doğrudan doğruya üniformalı, teşkilâtlı askerî kuvvetlerle destekleniyordu. Kuvay-ı İnzibatiye denilen, Anzavur çeteleri dediğimiz muntazam milis kuvvetleri idi ve Kuvay-yı İnzibatiye namı altında teşkilâtlı ordu kuvvetleriydi. Her tarafta B. M. Meclisi idaresine ve ona itaate karşı muharebe başladı. Nisanda B. M. Meclisi açıldı. Hemen hemen o senenin nihayetine, Aralık ayına kadar İzmit havalisinde, İstanbul yolu üzerinde, Bolu havalisinde, Sivas, Samsun arasında, Şarkta; tabii Fransızlar aşağıda muharebe ediyorlar; Adana'da, hakikî bir sefer içinde bulunuyoruz. Bunların dışında kalan her yerde ya düşmanla muharebe ediliyor, ya içerdeki isyanlarla uğraşılıyor. İstanbul Hükümeti'nin bu muharebesiyle İtilâf Devletleri'nin dış kuvvetlerinin muharebesi arasında hakikî bir ahenk kurulmuştur. Birisi hareket eder, evvelâ ister istemez ele geçen kuvvetler, şuradan ve ister istemez buradan cephelelerden de alınarak isyan yerine yetiştirilir. Onlar orada uğraşırken, zayıf veya boş bırakılan cephelelerde yeni bir adım, yeni bir hareket vuku bulur.

Askerî mesele olarak bir müşahede vardır; bu iç isyanlar yani İstanbul Hükümeti'nin ve Padişah'ın açtığı seferle Kuva-yı Milliye hareketinin nihayete ereceği ümidi ciddi olarak vardı. İtilâf Devletleri'nde vardı, İstanbul Hükümeti'nde vardı. Buna dair Anadolu'da muhtelif yerlerde bulunan İtilâf subayları ile konuşulurken Fransız subayları, İngiliz subayları bunu telkin ederlerdi. Birbirleriyle uğraşırken iç isyanlar içinde bu hareketler sona erecektir, ümidini beslerlerdi. Bu iç isyanlar devri atlatıldı geçti, yani İstanbul Hükümeti açtığı harpte mağlûp oldu ve çekildi. Bu sefer doğrudan doğruya yabancı devletlerin işgal kuvvetleriyle askerî seferler devri daha açık ve bariz olarak başladı. Daha açık olması B. M. Meclisi Hükümeti'nin bütün kuvvetleriyle düşman istilâ kuvvetleriyle uğraşması şeklinde tecelli etmiştir. Bu esnada düşmana karşı ilk aldığımız büyük ve müspet netice, Şark'ta Ermenistan'a karşı açılan seferde olmuştur. Bu sefer Türk kuvvetlerinin tam bir muvaffakiyetiyle neticelendi ve bunun neticesi, evvelâ hudutta, sonra Ruslarla siyasî münasebet şeklinde siyasî muahede yapılarak alınmıştır.

B. M. Meclisinin ilk yaptığı işlerden birisi, memleket içinde hâkimiyeti tesis etmek gibi, Sovyet Rusya ile de karşılıklı resmî tanışma ve muahede yapmak olmuştur. Gene bu esnada bir siyasî temas olarak Fransızlarla Antep cephesinde bir mütareke yapılmıştır. Mütareke üç-dört gün sürmüştür. Diğer bir Fransız generalinin Zonguldak vilâyetinde mütareke hükümlerini tanımayan hareket geçmesiyle her iki taraf da bozulmuştur. Bunları anlatmaktan maksadım, Ruslar bizi tabiatıyla bir devlet olarak tanıyordu, Fransızlar B. M. Meclisi Hükümeti ile ancak asker olarak temas ettiler. İngilizler temaslarında, onların meşhur bir siyasî tedbirleri vardır, kontrol eden otorite ile temas ederler. Herhangi bir yerde böyle bir vaziyet çatalı olursa, nerede kontrol kimin elinde ise, kontrol eden kudret sahibiyle temas ederler.

Şarktaki zaferlerden sonra Garpta zaferler başladı. Garpta zaferler derhal siyasî temasları tahrik etti. İnönü muharebeleri. Birinci İnönü Muharebesinden sonra Londra Konferansına çağırdılar. İstanbul Hükümetini de beraber çağırdılar. Münakaşa oldu. Atatürk'le siyasî münasebete geldiği zaman İstanbul Hükümeti'ni İtilâf Devletleri daima beraber bulundurmaya çalışırlardı. İstanbul Hükümeti buna çok önem verirdi. Atatürk de her defasında B. M. Meclisi Hükümeti'ne ortak vaziyetinde bir otoriteyi kabul etmemek için

sonuna kadar ısrar eder, sebat ederdi. Nihayet bir şekil bulundu. Mesclâ Londra Konferansına gidildiği zaman İstanbul Hükümeti'yle bir anlaşma olmaksızın bizi çağırılmışlardır. Bizden bir muralıhas heyet İstanbul'a uğramaksızın Londra'ya gitmiştir. İstanbul'dan davet olunan heyet de oraya gelmiştir. Konferans içinde Türkiye'den iki heyeti bir araya İngilizler getirmişlerdir. Birbirleriyle hiç bir meseleyi görüşemez bir halde. Londra Konferansı esnasında bir sahne oldu. İstanbul Hükümeti konuşuyor, sonra Anadolu'daki hareketlerden bir söz geçeceği zaman, Sadrazam Tevfik Paşa heyet reisi olarak "söz Anadolu'ya aittir, onların salâhiyetleri vardır, biz bu hususta söz sahibi değiliz" diye sözü kendiliğinden bizim heyete nakletmiştir; bu bütün Anadolu'da, Mecliste, hepimizde büyük bir vatanperverlik işareti olarak değerlendirildi. Çok minnettar olduk adama. Halbuki aslında adam eski bir diplomat olarak zaten iki taraflı bir idareyi kabul ettirmiş vaziyette; devletin sorumluluğu, idaresi kendilerindedir, Anadolu'da bir ordu vardır, onlar da uğraşıyorlar. Onlarla da kendileri hasım değildirler. Beraber çalışıyorlar, karar ve hüküm kendilerindedir, tarzında bir birleşik siyaset takip ettiğini zannediyor.

Rahmetli Sadrazam Tevfik Paşa'nın o zaman bizi çok müteşekkire eden Londra Konferansı'ndaki tutumunun değerini bu mülâhazalarla azaltmak istemem. Çünkü diğer misaller de vardır, onlar bu kadar dikkat de göstermezlerdi. Tevfik Paşa'nın gene bir değeri ve teşekkür edilecek tarafı vardır. Ama aslında İstanbul Hükümeti'nin varlığını azaltacak hiç bir muamele yapmadıkları kanaatini besliyorlar ve tatbik ediyorlar kanaatinden mülhemdirler. Bağlı oldukları Saltanat hukukunu koruyorlar, bununla vatanseverliği ve Anadolu'dakilerin gayretlerini mezcetmek çaresini mahirane bulmuş olduklarını zannediyorlar. Böyle bir ruh haleti içinde beraberliği gösteriyorlardı.

Şimdi, bu zamandan Büyük Taarruza kadar İtilâf Devletleriyle muhtelif siyasî temaslar ve telkinler olmuştur. Bir teklifleri daha vardır, Anadolu ile anlaşmak için. Bu orta teklifler daima Yunanlıların İzmir'de kalmalarını esas tutar, kesin kararı zamana talik eder, bir takım çarelerle esası bize kabul ettirmeye çalışır. Böyle teklifler, asıl mühim olanı, İtilâf Devletleri Anadolu'daki idareyle, B. M. Meclisi idaresiyle bir anlaşmaya, sulh ile bu ihtilâfı neticelendirmeye heveslidirler, razıdırlar, hazırdırlar. Ama Anadolu'daki idare hırçın

ve inatçı olmasa. Bu kanaati de telkin ederek memlekette tesir yapmaya çalışırlar. Taarruz ihtimali şüpheli görüldükçe askerî zaferin kesin olarak elde edilmesi tabiatıyla zihinlerin daimî bir kaygusu ve kuşkusu içinde bulundukça bu çeşit siyasî temasların, telkinlerin yapıcından ziyade insanı teslimiyete sevkeden önemli bir tesiri vardır. Bundan nihayete kadar istifade etmişlerdir. Bunların ordu üzerinde, memleket üzerinde tesiri daima olmuştur ve olabilir. Bunların her birinin zuhurunda Atatürk yalnız başına ümitsiz mücadeleler yapmıştır. Orduya geldiği zaman anlatır, yeni bir teklif, yeni bir müracaat varmış, anlaşıldı, onlar da işin iyiye varmayacağını anladılar, bir hal şekliyle bundan çıkalım, nasıl hal şekli bulacağız, kim münakaşa etmek isterse, Atatürk bunların karşısına çıkar, esas olarak İzmir'de kalacaklar, aldıkları yerleri alacaklar, şimdi bunu memlekete hazmettirmek, kabul ettirmek için nasıl yumuşatıcı veya bir dereceye kadar hafifletici çarelerle bu silâhlı çatışmaya son verebilirler, gayret, araştırma bundan ibarettir. Biz böyle bir zemine girdiğimiz vakit hiç bir şey kazanmamış, şimdiye kadar çektiğimiz eziyetleri heba olarak çekmiş oluruz. Onun için ümit vardır, nihayete kadar dayanalım, mutlaka muzaffer olacağız. Böyle bir kanaati kendi yüreğinde sarsılmadan taşımak ve onu bütün tereddütlere karşı inandırarak, yalnız inandırarak, yüreğinden inandırarak nihayetine kadar dayandırmak, olur olmaz insanın ne yapabileceği, ne düşünebileceği bir iştir. Atatürk'ün varlığını, çektiğini, ve tesirini, Millî Mücadeledeki askerî sahadan bahsetmiyorum, görüyorsunuz, Muharebe meydanlarında, askerî teşkilâttan, askerî plânlardan bahsetmiyorum. Sırf siyasî idareden, devlet idaresi şartlarından ve zamana göre her türlü müeyyidelere malik olan bir İstanbul Hükümeti karşısında Anadolu'da kurulmuş bir millî devleti, millî devlet olarak memlekete maletmek için ne güçlükler, ne fedakârlıklar göze almak lâzım geldiğini hesap ederek düşünmenizi isterim.

Hükümet bu tarzda teşekkül eder; Meclis hakikaten zaman oldu ki, zaman olmuştur ki, Meclisin talepleri, idaresi, güçlükleri karşısında nasıl yürüteceğiz bu işi diye ciddî olarak düşündüğü zamanlar olmuştur. Meselâ niçin taarruz etmiyorsunuz, hazırlanıyoruz; taarruz ediniz canım, hazırlanıyorsunuz; niye hazırlanıyorsunuz? Hesap verin bize. Oturacağız karşı karşıya, işte düşman kuvveti bu kadardır, silâh bu kadardır, bizim silâhımızda şu eksikimiz var, şu eksikimiz var, yahut bu kadardır, şu kadardır bunları söyleyeceğiz, askerlikle,

meslekle münasebeti olmıyan insanlara fennin, sanatın ince ihtimal-lerini anlatıp kabul ettirmeye çalışacağız. Maddeten imkânı olmıyan şeyler, ama bunların hepsiyle uğraşmak, döner, dolaşır nihayet Atatürk'ün üzerinde kalırdı.

Sözü siyasî ortamdan biraz da dışarı çıkardık. Bu ilk askerî zaferlerden sonra siyasî temaslar başladığı zaman ilk Londra konferansından sonra ertesine sene 1922 Ağustosuna kadar geçen zamanda takriben bir seneden fazla bir zamandır. Bu zaman zarfında siyasî temaslar kesilmemiştir. Bu siyasî temaslar hem memleket içinde tesir etmeyi, hem de savunma gücünü zayıflatmayı hedef alıyordu. Atatürk bunlarla mücadele ediyordu. Nihayet askerî zafer tahakkuk etti; askerî zafer tahakkuk ettiği zaman ilk mesele mütarekeden evvelki (Mudanya mütarekesinden evvelki) İzmir teması var. Mütareke esnasında İstanbul Hükümetiyle bir ihtilâf olmadı. Fakat sulh konferansı daveti ortaya çıktığı zaman gene sulh, devletin sahibi olarak İstanbul Hükümeti, İtilâf Devletleri tarafından başlıca unsur olarak ortaya çıkarıldı. Ve B. M. Meclisi bu ihtimal karşısında kaldı. Atatürk bu zamanı, saltanat için verilecek hükmün tam bir zamanı telâkki ederek işi, saltanatın kaldırılması ve milletin şimdiye kadar muharebeyi yalnız başına idare ettiği gibi sulhü de, meseleleri bilerek fedakârlıkların derecesini ölçerek, alınacak hedefleri tayin etmek yetkisinin B. M. Meclisinde bulunması esasına dayandı, sebat etti; nihayet saltanatın kaldırılmasından başka çare olmadığına karar verildi. Saltanat kaldırıldı; Hilâfet kaldı.

Şimdi zaferle İzmir'e gittiğimiz zaman herkes zafer neşesi ile tabîî çok sevinç içinde; bir taraftan da İzmir yangını, memleket yangınlarıyla çok üzgün olduğumuz halde, birbirimizin duygularının çetin tesiri altında bulunduğumuz bir zamanda, Atatürk sulh yapacağız, sulhtan sonra da yapacak işlerimiz vardır, dedi. Bana söylemiştir bunu. Ne yapacak, ne edecek teferruata girmeyiz. Bunu şunun için söylüyorum ki, daha Cumhuriyetin ilânından evvel İzmir'e girdiğimiz zaman, bu konuşmalar oluyordu. Saltanatın ilgası sulh konferansına davet vesilesi ile meydana çıkmış bir ihtiyaç idi. Kurulacak devletin nihayet Cumhuriyet olacağı belli idi. Yakın çevresinde Atatürk'ün, biz Cumhuriyeti mutlaka yapılacak, başka bir çaresi olmayan, tabîî bir şey gibi telâkki eder zihniyettedirdik. Muharebe esnasında bir iki defa da hanedandan şehzadeler bularak İstanbul'da, Ankara'da mücadeleyi şehzadelerle beraber yapmak

sureti ile padişahın tesirini, İstanbul hükümetinin tesirini zayıflatmak veya bertaraf etmek fikri işlenmiştir. Bunun için teşebbüsler olmuştur. Bir şehzade İnebolu'ya kadar geldi. Kabul etmedi onları, çok hürmet ettiğimiz Osmanlı devlet ricalinden birisi Anadolu'ya seyahat etmiş, Atatürk'le konuşmuşlar. İsterseniz size bir şehzade getirebiliriz diye söylemişler. Atatürk de, cephede idim ben o zaman, İnönü muharebeleri arasında oluyor, bir de git İsmet Paşa ile görüş demiş, halbuki o günlerde de artık bizim aleyhimizde açıktan Yunan tayyareleri padişahın, şeyhülislâmın idam fetvalarını bizim hatlara atıyordu. O günlerde idi İstanbul'da Yunan donanması Boğaz sahillerine yanaşiyor, arada kokteyllerde, suarelerde, şehzadelerle, hanedanla beraber ömür sürüyorlardı. Bu haberler hep bize geliyordu. Bu esnada onlardan herhangi birini getireceğiz, yeniden memleketin meselelerini anlatacağız, bildiği bilmediği kadar onların tesiri altında güç şartları idare etmeye çalışacağız. Yalnız beyhude bir müşkülât değil, kabul etmek lâzım ki, kurtuluştan sonra kurulacak yeni devlet için kurulacak esaslar bakımından da böyle bir iştirak artık imkânsız hale gelmişti. Aslında biz Anadolu harbine, bu kurtuluş harbine gelmeden evvel son Sultan Hamit devri, ondan sonraki padişahlardan Vahdettin tam bir fena niyetin, veya ondan önceki fena niyetle münasebeti olmasa da tam bir aczin, ve kuvvetli siyaset adamlarının elinde her mânası ile oyuncak olan hükümdarların devrinden geldik. Böyle bir devirden Cihan Harbine geldik ve böyle bir devirden millî mücadeleye geçtik. Arkadaşlarımızla en mahrem konuşmalarda bir defa Cumhuriyetten bahsolunduğunu bilmem. Onun daha çok müşkülâtı olacağı zanniyle yetişmiştik. Böyle bir mülâhaza düşünmedik. Cumhuriyet fikri millî mücadelenin adım adım her safhasında Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle adım adım bizim kanaatlerimize ve milletin kanaatlerine çakıla çakıla perçinlenmiş olan esaslı bir kanaat halinde yerleşmiştir. Çok esaslı bir kanaat halindedir bu bizim için. Böyle geldik biz Cumhuriyete.

Şimdi saltanat kalktı, yalnız halife kaldı. Atatürk, bunu nutkunda da açık olarak söylemiştir, saltanatı kaldırıp halifeyi koymakla aslında hanedanı işbaşından ayıran tam bir millî idare kurmuş olmadığını takdir ettiğini anlatır. Yalnız tatbikçi olarak o gün başka bir tedbire imkân yok idi, diyor. Gerçekte de yoktu. Hilâfetin kalmasıyla, saltanatın kaldırılmasına olan mukavemet de azalmıştır. Saltanat kaldırıldı, Cumhuriyet ilân edildi. O zaman eski usullerin ve eski

rejimlerin her ne olursa olsun muhafazası fikrinde olan muhafazakâr zihniyet gene bir tutamaktan mahrum kalmıştır. Halife olacak, o da bir hükümdar demektir. Zaman nasıl götürür bilinmez, elverir ki halifeyi sıkı turalım, diye düşünürlerdi.

Aslında Cumhuriyetin ilânı dönüş yollarını esasından kapamıştır. Hilâfetin muhafazası dönüş ihtimallerini bir takım zihinlerde mahfuz tutmuştur. Hilâfetin kaldırılması ile muhafazakâr zihniyetin bütün istinatları sarsılmış ve bertaraf edilmiştir. Bundan sonra yeni devlet meselesi ortaya çıktı. Atatürk, söylediğim gibi; daha İzmir'e geldiğimizden itibaren yapacak işlerimiz vardır diye yeni cemiyet ve yeni devleti kurmak için bir takım müesseseler düşündüğünü anlatıyordu. Aina teferruatı ile başında etraflı bir surette konuşmuş değiliz. Ben değilim. Konuşabildiğimiz meseleler vardır, konuşamadığımız meseleler vardır. Belki onun da henüz düşünmediği meseleler vardır. Yalnız bir esaslı fikir Atatürk'e daima hâkim olmuştur, bir millî devlet kurulacak, bu devlet hem devleti çağdaş medeniyetin esaslarına göre kuracak, hem cemiyeti, Türk cemiyeti, yeni bir medeniyet cemiyeti olacak. Bu esaslar üzerinde yürümüştür. Bu yeni devletin esasları, 1923'te Cumhuriyet ile ilân olunduğu, 5 sene zarfında 1928'e kadar bu devlet kaza birliği, ordunun siyasetten ayrılması, lâik kaydı, 1928'e kadar şapka, yeni takvim, Türk Medenî Kanunu ve Lâtin harfleri şeklinde kurulmuştur. Teferruatları bırakıyorum. Başka bir takım ıslahat da vardır ama başlıca karakterleri bunlardır.

Bu çağdaş medeniyet, çağdaş devlet ve çağdaş bir cemiyet fikri, Atatürk'e çok zamandan, eskiden beri hâkim olmuştur. Daha muharebe içindeyiz. Büyük Millet Meclisi yeni kurulmuş. İstanbul açıkca sefer ilân etmiş, bir senedir iç isyanlarla uğraşıyoruz. Atatürk 1921 başında Anayasayı yazmakla meşguldür. İlk Anayasayı o zaman yapmışlardır, 1921'de. Ve bu Anayasada Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Bu anayasa, usulü veçhile mütehassıslar, komisyonlar düşünmüşler, hazırlamışlar, öyle ilân olunmuştur, değil; evet mütehassıslar, komisyonlar çalışmışlardır, ama başında Atatürk gece gündüz ilk evvel bir Anayasayı çıkaralım diye çalışmıştır. Muharebe içinde, ben şahsen muharebe içinde meşgul olduğum zamanlarda onun dışında olan meselelerde mecbur olmadan hiç zihin yormamışım. Hem vaktim yoktur, hem o kadar dağılamam da, Atatürk hem muharebe eder, hem muharebe ile meşgul olurdu, hem de devletin esaslarına değinen noktalarda kendisi harf harf, cümle cümle çalşarak meydana çıkacak şekli tespit etmiye çalışırdı.

Kadınların siyasî hakları: 1934'e kadar kadınlar cemiyete, Cumhuriyetle beraber cemiyetin her türlü faaliyetine girmişlerdir. Nihayet seçme ve seçilme hakkı 1934'e kadar kalmıştır. 1934'te resmen ilân edildi. Türk cemiyetinin her tabakasında, mütevazî ve sade tabakasından ileri okumuş tabakasına kadar her dalından hanımları cemiyet içinde vazifeye çağırdık.

Atatürk'ün bir özelliğini de, zaman ile gelişip tamamıyla belirli bir hale gelen bir özelliğini de dikkate almak lâzımdır. O da kurulan devletin Türk Milleti vasıflarına ve medeniyetine istinat etmesi fikridir. Buna Türk Milliyetçiliği diyebilirsiniz; onun yanında Türk vasıflarını esas tutma diyebilirsiniz, bunu da esash bir unsur olarak takip etmiştir.

Konferansımın sonuna geldik. Bu devleti kurarken Türk milleti üzerine kurmuş olmasının belirgin delilleri Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu'dur. Bunların her birisiyle ayrı ayrı uzun müddet çalıştı ve her birini kudretli bir kültür Kurumu olarak, sağlam bir halde bıraktığına emin idi, onları o inanla çalıştırmayı daima arzu ederdi. Bu kurumlar, bıraktığı zamandan beri yeni Türk cemiyetini kurmak için büyük ölçüde hizmet etmişlerdir. Bir araştırmaya göre biz evvelce 4-5 sayfa bir fikir yazısı veya siyaset yazısı yazdığımız zaman bunun yüzde elliden fazlasını yabancı kelime kullanarak yazarmışız. Geçen senelerde yapılan bir hesaba göre yüzde elliden 25'e kadar inmişizdir. Türkçe dışındaki kelimeler ancak yüzde 25'e kadar bulunabilmiştir. Ben zannediyorum ki, yakından takip ederim, Mecliste çok muvaffak olan arkadaşlarımı ve basında çok muvaffak olan yazarları görürüm. Kendi kendime bunun ne kadarı yabancıdır, Türk dilinde ne kadar terakki etmişizdir diye ölçmeğe çalışırım. Yüzde 10'un aşağısına kadar da yabancı kelime kullanmayı indiren yazılar görmekteyim. Öyle yazılar görüyorum ki geniş bir fikri tahlil ediyor, anlatıyor, uzun bir yazıdır, onun içinde Türk kelimesi sayılamayacak olan her milletin kelimeleri ancak yüzde 10 kadar kullanılır. Her milletin dilinde de bu kadar vardır.

Bunlar Türk milletinin varlığı üzerine kurulmuş olan müesseselerdir. Türk Tarih Kurumu böyle bir müessesedir. Türk Tarih Kurumu bana bugün bu fırsatı verdiği için kendisine hürmet duyuyorum. Konuşmalarımı sabırla dinlediniz, size yüreğim dolusu teşekkürler sunarım.